

MODIFICAREA DISCURSULUI TEOLOGIC ÎN PERIOADA FANARIOTĂ

Cerbu-Dragoș Felix
teolog

Anul I Master, Antropologia spațiului
sacru, din cadrul Academiei de
Arhitectură „ION MINCU” – București

Perioada regimurilor fanariote reprezintă, fără îndoială, un moment de stagnare în evoluția politică și economică a Principatelor Române. Cu toate acestea, este incontestabil rolul cultural jucat de epoca fanariotă. Procesul de „reabilitare culturală” a dominației grecilor din Fanar a fost inițiat de Nicolae Iorga, care observa, cu obiectivitate, deschiderea extraordinară a Țărilor Române către cultura și civilizația europeană, deschidere de care domnii fanarioți nu erau, cătuși de puțin, străini. S-a emis, de asemenea, părerea că veacul fanariot a fost chiar mai benefic, din punct de vedere cultural, decât lunga perioadă slavonă din cultura romană. În acest sens, N. Cartoian afirmă: „Pătrunderea culturii grecești în țările noastre a deschis pentru sufletul românesc orizonturi mai largi decât putuse deschide influența slavonă”. (Cf. Cornelia Papacostea-Danielopolu – *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774–1830)*, ed. Minerva, București, 1982, pag. 11).

În principal, epoca fanariotă marchează laicizarea societății românești. Prin înmulțirea tipăriturilor se pun în circulație ideile iluminismului apusean în pătri din ce în ce mai largi. De asemenea, circulația manuscriselor demonstrează evoluția gustului literar. Iluminismul este introdus în Țările Române, în primul rând, prin traduceri în neogreacă din operele scriitorilor occidentali și prin trimiterea tinerilor la studii în Apus. Asistăm la dezvoltarea științelor și diversificarea preocupărilor cărturarilor. Academii domnești, în care se predau științele „profane” și limbile franceză și latină, stimulează, la rândul lor, îndepărtarea de modul de gândire a lumii din perspectiva teologiei ortodoxe. Textele grecești contribuie, prin temele tratate și interpretările raționaliste date de autori, la o incontestabilă laicizare a culturii noastre.

Chiar dacă, aparent, numărul tipăriturilor și al manuscriselor cu caracter religios cunoaște, sub influența curentului isihast inițiat de Paisie Velicicovschi, o creștere deosebită, perioada „luminilor” din cultura românească ne apare ca o continuare a procesului de laicizare început în perioada precedentă. „De altfel, înmulțirea manuscriselor religioase nu corespundea atât unei creșteri a sentimentului religios, ci, mai ales, convingerți superstițioase că, dacă vei copia asemenea cărți sfinte, îți va ajuta Dumnezeu”. (Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, pag. 17).

În perioada 1774–1821 gândirea câștigă o independență accentuată și apare „un anumit profesionalism în filosofie”. Acest proces de permanent proces ideologic se

lovea, în chip inevitabil, de opoziția Bisericii. Exprimarea curajoasă a unor puncte de vedere noi, care ieșeau din tiparele tradiționale, reflecta influența ideilor iluministe în gândirea social-politică. Etica legată de atmosfera teologică evoluează spre formele moderne ale unei morale laice. Chiar dacă se ține seama de autoritatea Bisericii, desprinderea filosofiei de teologie apare ca o preocupare declarată, știința cucerindu-și autonomia. Noțiunea cea mai des invocată este rațiunea și pe ea se clădesc toate teoriile.

Posibilitatea apariției curentelor laicizante în interiorul Bisericii

Ierarhia bisericească a contribuit, poate incontestabil și involuntar, la depărtarea gândirii de formele sale tradiționale. Referindu-se la fenomenele petrecute în Biserica rusă a secolului al XIX-lea, Alain Besançon arată cum poate porni un proces de laicizare chiar din interiorul Bisericii, dând naștere unor idelogii contrare spiritului creștin. Astfel, „între 1830 și 1848 s-a constitui o gândire religioasă rusă. Ea a preluat de la romantismul german și francez desconsiderarea rațiunii analitice și cultul sentimentului. De la pietism, disprețul față de drept și aspirația către o lume în care obligația ar fi făcută inutilă de transparența socială și iubirea universală. De la Schlegel, Baader – exaltarea poporului, păstrător al vechilor obiceiuri și al adevăratei credințe. De la aceiași și de la Schelling – teozofia și gnoza, un dualism istoriozofic care opune regiunile blestamate (Occidentul) și regiunile mântuite. De la conservatismul internațional – condamnarea banului, comerțului, luxului, individualismului politic și economic”. (*Confuzia limbilor: Criza ideologică a Bisericii*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, 1992).

O astfel de gândire a servit, după Besançon, drept matrice a unei gândiri revoluționare opuse, care a eliminat elementele religioase, dar a păstrat idealul social și politic. „Începând din acest moment, conștiința rusă s-a împărțit în două jumătăți simetrice, ca într-o oglindă. Prima sciziune, care îi produsese pe Gogol și Belinski, a fost urmată de o a doua, care i-a produs pe Dostoievski și Cernisevski, și, chiar la sfârșitul secolului, de o a treia, ai cărei reprezentanți cei mai cunoscuți sunt Berdiaev și Lenin. În aceste cupluri dușmane, primii îi denunțau pe următorii cu perspicacitate. Dar trebuie văzut terenul opoziției lor. E ateismul și numai ateismul. Trebuie văzut, de asemenea, terenul pe care se înțelegeau: este ura față de lumea așa cum e, cu regulile, plăcerile, bogățiile și imperfecțiunile sale. Tenta gnostică a creștinismului romantic este cea care a condus dostoievskismul la condamnarea oricărei forme posibile de civilizație, la un anticomunism care ar fi îngrozit tradiția greacă, la un anomism care ar fi înspăimântat tradiția ebraică. De aici marcionismul său, care se distinge nu doar prin antisemitism, ci și prin morală sa, pe care o crede mai creștină pentru că a fost purificată de moștenirea iudaică. Astfel, se recomandă să-l ajuți pe criminal, dar este interzis să-l aperi pe „burghez”. Acolo se găsește complicitatea cu spiritul revoluționar, altminteri combătut: e vorba tot de a permite, de a contribui chiar la distrugerea acestei lumi, pentru a grăbi venirea împărăției lui Dumnezeu sau a simbolului, poate chiar a echivalentului său: regnum hominis”.

Cele două tabere ale „fraților dușmani” s-au confruntat, dar, concomitent, au păstrat strâns contactul. Unii treceau dintr-o tabără în alta. Alții încercau o conciliere.

Așa s-a născut, la spiritualiști, mișcarea „căutătorilor lui Dumnezeu”, al cărei scop era să fondeze o nouă religie, în care valorile revoluționare s-ar fi găsit în largul lor, și, de cealaltă parte, cea a „constructorilor lui Dumnezeu”, în care comunismul marxist putea să-și asocieze o nouă versiune a religiei omenirii.

„Această gândire religioasă rusă a fost multă vreme animată de laici. Clerul nu avea mijloacele intelectuale de a participa la ea. Autoritățile bisericești cenzurau din plin imprudențele teologice ale acestor amatori care cugetau independent de autoritatea religioasă. Totuși, pe măsură ce se instruia, clerul era câștigat de aceste idei. Ele îi ajutau să revendice puțină autonomie față de statul care îl aservise atâtea secole, ceea ce plasa o parte a acestui cler în tabăra celor care cereau sfârșitul Vechiului Regim. Biserica rusă și-a obținut libertatea, sau mai curând separația față de stat, în momentul în care acesta s-a prăbușit. Dar se înțelege că statul succesor a putut unelți, pe baza unui „progresism creștin”, o schismă durabilă, zisă a „Bisericii vii”, a cărei lichidare nu a fost obținută de Biserica canonică decât făcând în mod repetat dovada servilei sale docilități”.

Tendențele laicizante în discursul ierarhilor din teritoriul românesc

În discursul unor ierarhi români ai perioadei fanariote își face loc ideea națională, opusă oarecum concepției tradiționale (cu origini în discursul paulin) a „națiunii creștine”. Fenomenul nu este nici nou, nici original, dacă ținem seama că Bisericele Vechi-Orientale (coptă, etiopiană, siro-iacobită, armeană etc.) s-au desprins din trupul Bisericii nedespărțite încă din secolul al V-lea tot pe principii etnice, pornind, ce-i drept de la un pretext religios: erezia monofizită, pe care au adoptat-o cel puțin formal. În Europa centrală și răsăriteană fenomenul Luminilor a fost strâns legat de problema națională. Caracterul politic al scrisului în această etapă explică desprinderea progresivă a gândirii și a scrisului de concepția teologică despre lume. Principalele centre culturale, de la Râmnic și Roman, se aflau sub oblăduirea Bisericii. Deși sunt legate de tradițiile unei culturi teologice, fiind conduse de doi mari prelați – Chesarie din Râmnic și Leon Gheuca – atât centrul de la Râmnic, cât și cel de la Roman patronează un curent laicizant, dând un sens nou cuvintelor patrie și patriot. Prin elementele cu totul noi pe care le aducea Chesarie al Râmnicului față de tradiția cărturarilor bisericești, se desprinde în opera prelatului român o netă evoluție de la „conștiința ortodoxă” la „conștiința națională”. Discutarea evenimentelor contemporane și documentarea vastă, mergând de la surse „clasice” până la Enciclopedie și la lucrările științifice contemporane, dovedesc concepția nouă a lui Chesarie și capacitatea lui de a se orienta critic în bibliografia vremii. (Papacostea-Danielopolu, pag. 18).

Apropierea de „stilul colocvial” modern al cărturarilor romancieri denotă, de asemenea, evoluția ce se petrecea în cadrul însuși al unei instituții tradiționaliste. Iosif, viitorul episcop de la Argeș, se remarcă prin spiritul științific în care copiază sau editează texte care ating problematica socială a poporului român.

„Desigur, producția tradiționalistă apare, la o primă vedere, mai puțin importantă pentru urmărirea evoluției mentalității. În realitate, influența luminilor se simte și aici,

așa cum o demonstrează avatarurile unor cărți de înțelepciune care, deși erau destinate inițial educației împăraților bizantini, vor contribui la formarea dinastului fanariot și vor fi martori activi la nașterea cetățeanului român”. (Danieopolu, pag. 19).

Clericii cărutarî greci manifestă o puternică atitudine anticlericală. Fără să se poată vorbi de ateism adevărat, găsim totuși discutată și, mai ales, găsim o violentă critică anticlericală la clerici precum Neofit Ducas și Daniil Philippide. Un text care a făcut multă vâlvă este memoriul adresat patriarhului ecumenic Chiril de către Neofit Ducas, în care acesta atacă luxul și moravurile clerului constantinopolitan. Răspunsul patriarhului (1815) constituie unul dintre cele mai interesante exemple ale modului inconștient în care se exercită influența spiritului nou asupra unuia dintre cei mai aprigi apărători ai acestei ideologii. Referirile la funcția bisericească și cea politică a marelui cler îi furnizează cele mai multe argumente în apărarea acestuia. Caută să demonstreze organizarea sa „democrația”, respectarea „egalității” și chiar invocă ideea „contractului social”. (Cf. Danielopolu, pag. 58).

Daniil Philippide, autor al lucrării „Geografia modernă (împreună cu Gr. Costandas, Viena, 1791), atacă una din componentele fundamentale ale Bisericii, monahismul. El atribuie căderea Constantinopolului înmulțirii exagerate a mănăstirilor și modului de trai îmbelșugat și parazitărilor al călugărilor. „Adevăratul călugăr trebuie să trăiască din truda sa, fie chiar fiu de rege”. În realitate însă – continua autorul – mănăstirile adăposteau oameni leneși care, „în loc să-și salveze sufletele, își salvau trupurile”. Din nebulie și superstiție, regii au făcut să crească numărul mănăstirilor, făcând „în felul acesta să crească prostia, inconștientă și ipocrizia în regatul lor”. Superstiția este explicată astfel: „deoarece opera lor părea plăcută lui Dumnezeu, era însă pentru cineva care o vedea cu un ochi creștin – neplăcută lui Dumnezeu”. Declarând că nu e locul să argumenteze mai amplu aceasta, autorul explică celălalt termen, adică nebunia regilor, după cum urmează: „deoarece opera lor era dăunătoare societății, iar aceștia o considerau potrivită”. Autorul folosește și un exemplu plastic: „un roi care are multe albine se îndreaptă întotdeauna spre dispariția sa; societatea ai cărei membri nu sunt toți folositori merge și aceasta la dispariție și azi, mâine, trebuie, fără altceva, să se distrugă. Într-o asemenea societate, leneșul și cheltuitorul este dușmanul celui activ și muncitor... deoarece folosește violența, minciuna, ipocrizia, cum i-o dictează vremea”. (Cf. Papacostea-danielopolu, pag. 113).

Text publicat de ARIADNA ZECK

SUMMARY

Modifications of the Theological Mentality during the Phanariote Epoch

The author presents various aspects connected with the laicization of the clerical theological perception throughout the Phanariote era.